

VERANDERING EN SAMENWERKING

Jaarverslag 2016

Het Meertens Instituut richt zich op de wetenschappelijke bestudering en documentatie van de Nederlandse taal en cultuur. Er worden twee onderzoeksgebieden onderscheiden: etnologie en variatielinguïstiek. Met het onderzoek wil het instituut een bijdrage leveren aan het begrip van taal en cultuur en in het bijzonder van de diversiteit en de dynamiek daarvan.

In 2016 sloeg het Meertens Instituut nieuwe wegen in, in nieuw te ontdekken landschappen en met nieuwe medereizigers. Een reis kan onwennig voelen, maar leidt ook tot verrijkende indrukken, ervaringen, ontmoetingen en verbonden. Daar was 2016 vol van. Verandering en samenwerking zijn voor het Meertens Instituut de woorden die het jaar 2016 karakteriseren.

ALGEMEEN

Een warm welkom in de Amsterdamse binnenstad

Sinds 1 oktober 2016 is het Meertens Instituut samen met het Huygens ING en het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) onderdeel van het KNAW Humanities Cluster (HuC). Vanwege de vorming van dit cluster heeft het Meertens Instituut de Joan Muyskenweg in de zomer van 2016 verruild voor de Amsterdamse binnenstad. Samen met het Huygens ING, dat in hetzelfde jaar Den Haag voor Amsterdam verliet, deelt het Meertens Instituut het Spinhuis aan de Oudezijds Achterburgwal. Het IISG is ook na de clustering gevestigd op de oude locatie aan de Cruquiusweg in Amsterdam. Een van de doelstellingen van de clustering was om het ondersteunend personeel van de drie instituten samen te brengen in één afdeling bedrijfsvoering Humanities Cluster in het Oost-Indisch Huis, tegenover het Spinhuis.

Het Meertens Instituut en het KNAW Humanities Cluster

Het Meertens Instituut, Huygens ING en Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis hebben het interdisciplinaire KNAW Humanities Cluster gevormd om geesteswetenschappelijk onderzoek te vernieuwen en te versterken, en zo belangrijke wetenschappelijke en maatschappelijke thema's beter uit te dragen. Het onderzoek van de instituten dekt een breed spectrum af. Voor het Meertens Instituut staat onderzoek naar Nederlandse taal en cultuur vanuit een internationaal perspectief centraal; het IISG onderzoekt sociale en economische geschiedenis op wereldschaal, en het Huygens ING concentreert zich op Nederlandse geschiedenis, wetenschapsgeschiedenis en letterkunde. De instituten hebben ook een aantal gedeelde interesses. De drie instituten van het KNAW Humanities Cluster onderzoeken en documenteren erfgoed, beheren collecties en data, en ontwikkelen tools en nieuwe onderzoeksmethoden (*digital humanities*) om geesteswetenschappelijke data beter te kunnen analyseren.

Het *Netherlands Institute for Advanced Study in the humanities and social sciences* (NIAS) maakt geen deel uit van het KNAW Humanities Cluster, maar is eveneens in 2016 vanuit Wassenaar naar de Amsterdamse binnenstad verhuisd. Het NIAS is neergestreken in het Oost-Indisch Huis en maakt gebruik van de diensten van het bedrijfsbureau van het KNAW Humanities Cluster. De nieuwe huisvesting van het Meertens Instituut, het Huygens ING en het NIAS is niet geheel toevallig in de buurt van het Bushuis, waar de Faculteit der Geesteswetenschappen van de UvA ondergebracht is. De nabijheid van vakwetenschappelijke collega's is met het oog op samenwerking bewust opgezocht.

Nauwe samenwerking binnen het geesteswetenschappelijk onderzoek

De nauwe samenwerking tussen het Meertens Instituut en de twee collega-instituten van het KNAW Humanities Cluster is in 2016 reeds op twee manieren in gang gezet. Met *Impact of Circulation* formuleerden de drie instituten een gezamenlijk onderzoeksprogramma. De centrale en actuele vraag binnen dit onderzoeksprogramma is: Wat zijn de effecten van circulatie (o.a. migratie van bevolkingsgroepen) op de sociale, economische, talige en culturele structuur van de samenleving, in heden en verleden?

Daarnaast bouwen de drie partners sinds 2016 gezamenlijk aan een digitale infrastructuur om het geesteswetenschappelijk onderzoek methodologisch te ondersteunen. Het Meertens Instituut alsook het Huygens ING en het IISG zetten reeds sinds jaren veel stappen op dit terrein, maar voortaan slaan de instituten de handen ineen: datasets, digitale collecties en daarmee verbonden diensten worden in het KNAW Humanities Cluster gezamenlijk gevormd, ontwikkeld en beheerd als onderdeel van de (inter)nationale infrastructuur voor de geesteswetenschappen. Met name in het CLARIAH-programma, maar ook in de NWO-Grootprojecten Taalportaal en Nederlab. Deze bundeling van infrastructurele krachten versterkt het onderzoek van de instituten, en stimuleert bovendien interdisciplinair onderzoek. Dit geldt voor het 'traditionele' geesteswetenschappelijke onderzoek maar bovenal voor eHumanities-onderzoek waarbij digitale onderzoeksmethoden ingezet worden. Een *digital humanities*-groep die de drie instituten verbindt, start in 2017.

Wisseling van directeur

Op 16 december 2016 heeft het Meertens instituut na 18 jaar afscheid genomen van Hans Bennis. Sinds 1998 heeft Bennis het Meertens Instituut laten uitgroeien tot een gerenommeerd onderzoeksinstituut dat een belangrijke bijdrage levert aan internationale wetenschappelijke en maatschappelijke debatten, met onderzoekers die wekelijks geraadpleegd worden door de media. Het etnologisch onderzoek van het Meertens Instituut is dichterbij de samenleving komen te staan en urgenter dan ooit tevoren – ter illustratie; het Zwarte Piet-debat begon, net als in de jaren daarvoor, ook weer in 2016 al in het voorjaar, en elk jaar weer vormt het instituut een belangrijke bron van analyse en reflectie. Het taalkundig onderzoek heeft onder Bennis' leiding de bestudering van taalvariatie steeds sterker verweven met theoretische taalkunde. Bennis is ook de grondlegger van de digitale koers van het Meertens Instituut. Hij beseftte al vroeg dat datagedreven onderzoek stoelt op een sterke digitale infrastructuur. Na zijn pensionering is Hans Bennis benoemd tot algemeen secretaris van de Nederlandse

Taalunie. Vanaf 1 januari 2017 neemt Antal van den Bosch, hoogleraar Taal- en Spraaktechnologie aan de Radboud Universiteit, het directeurschap van Bennis over.

ONDERZOEK

Casus Nederland: het belang van het Meertens Instituut

Het Meertens Instituut kent een rijke traditie van empirisch en historisch onderzoek naar veranderingsprocessen op het gebied van cultuur en taal. Dit langlopend onderzoek is verbonden met uitgebreide collectievorming, documentatie van het verzamelde materiaal is een andere kerntaak van het instituut. De onderzoekspraktijk van het Meertens Instituut is georganiseerd in twee deelgebieden: etnologie en variatielinguïstiek. Het instituut heeft daarnaast speciale aandacht voor twee verbindende multidisciplinaire deelterreinen, namelijk taalcultuur en *digital humanities*.

Het onderzoek van het instituut is gericht op de taal en cultuur in het dagelijks leven in Nederland, en plaatst deze in internationaal en vergelijkend perspectief: de ontwikkelingen in de Nederlandse taal en cultuur, die samen de ‘casus Nederland’ vormen, kunnen beter worden begrepen door deze te vergelijken met ontwikkelingen elders in de wereld.

Het maatschappelijk belang van een instituut dat de ‘casus Nederland’ bestudeert bleek ook in 2016; de intensiteit van een aantal debatten over ‘populisme’, ‘Zwarte Piet’ of ‘verengelsing van de taal’ maakt dit duidelijk. Het Meertens Instituut neemt hierbij geen inhoudelijk standpunt in, maar streeft er naar deze te contextualiseren en zodoende bij te dragen aan een goed onderbouwde maatschappelijke discussie.

Begrippen als ‘verbinding’, ‘gemeenschap’, ‘identiteit’, ‘diversiteit’, ‘traditie’, ‘erfgoed’, ‘natie’ en ‘volk’ staan in deze discussies centraal en laten zien hoezeer processen als individualisering, ontkerkelijking, migratie en mondialisering de hedendaagse samenleving beïnvloeden.

Veranderingen in de samenleving kunnen als bedreigend worden ervaren, waardoor zowel in Nederland als breder in Europa de groeiende behoefte om zich te onderscheiden van zogeheten ‘anderen’ of ‘vreemdelingen’ toeneemt. De opkomst van nationalistische politieke bewegingen in vrijwel alle westerse landen is daar een belangrijke uitdrukking van.

In dit politieke klimaat wordt vaak teruggegrepen op taal en cultuur als ultieme uitdrukkingen van eigenheid dan wel anders-zijn – veelal in combinatie met ideeën over wat wel of juist niet tot de eigen cultuur behoort. Taal en cultuur worden daarbij gezien als de belangrijkste dragers van collectieve identiteiten. In hoeverre heeft de manier waarop identiteiten vorm krijgen en ervaren worden in Nederland specifieke kenmerken en ontwikkelingen? Om dit te begrijpen richten de onderzoekers zich in de eerste plaats op de rol van taal en cultuur van het leven van alledag.

Enkele hoogtepunten

- ‘Samen’, het trefwoord van 2016, schetst ook het onderzoek in datzelfde jaar. Na de oprichting van het KNAW Humanities Cluster formuleerden de drie instituten het reeds genoemde onderzoeksprogramma *Impact of Circulation*.
- De onderzoeksmethode *citizen science* zet de samenleving actief in bij wetenschappelijk onderzoek. Het Meertens Instituut doet al enkele tientallen jaren een beroep op ca. 8.000 vrijwilligers in het zogenoemde Meertens Panel om via vragenlijsten data te verzamelen over Nederlands taalgebruik en Nederlandse rituelen en gebruiken. In 2016 startte in samenwerking met de Nederlandse Taalunie het onderzoek naar de ‘Staat van het Nederlands’, waarin onderzocht wordt welke taal inwoners van Nederland en Vlaanderen gebruiken in welke situatie. Op basis van de uitkomsten, die in 2017 worden gepubliceerd, is het mogelijk om uitspraken te doen over het gebruik van Nederlands en andere talen in het maatschappelijk verkeer.
- Eveneens is in 2016 met behulp van het Meertens Panel het onderzoek *Religious and Alternative Healing in the Modern World* gestart naar het gebruik van alternatieve geneeswijzen in Nederland. De oprichting van een internationaal onderzoeksplatform, *Religious and Alternative Healing Research Platform (RAHRP)*, is verbonden aan dit onderzoek. In de toeloop naar het onderzoek organiseerde Peter Jan Margry, onderzoeker etnologie, de tentoonstelling ARTTREAT met kunst rond religieuze en alternatieve geneeswijzen, als ook een grote internationale wetenschappelijke conferentie. Bij deze conferentie zijn 25 etnologen en antropologen uit de gehele wereld uitgenodigd om over alternatieve geneeswijzen te discussiëren vanuit verschillende disciplinaire invalshoeken.
- Ook het Nederlands Dagboek Archief (NDA) draait om bronnen uit de samenleving. De ongepubliceerde dagboeken, reisdagboeken, briefwisselingen en poëziealbums uit het Nederlandse taalgebied, die het NDA verzamelt en bij het Meertens Instituut archiveert, zijn van grote betekenis voor onze kennis over het dagelijkse leven van gewone mensen, vroeger en nu. Samen met DANS (*Data Archiving and Networked Services*) initieerde het NDA in 2016 de digitalisering en automatisering van de metadata. De metadata zijn belangrijk voor de vindbaarheid van de informatie in dagboeken.
- Het Meertens Instituut was betrokken bij het initiatief voor de route *Levend Verleden* van de Nationale Wetenschapsagenda, en neemt het penvoerderschap van deze route voor zijn rekening. In 2017 zal het Meertens Instituut een coördinerende rol spelen in activiteiten rondom de route *Levend Verleden*.
- De afdeling etnologie van het Meertens Instituut organiseerde het internationale congres *The Secular Sacred, Emotions of Belonging and the Perils of Nation and Religion*, op 11 en 12 november 2016. Het centrale onderwerp van het congres was belang van lichamelijke, de zintuigen, emoties en religiositeit voor het begrip van de opkomst van hedendaagse

nationalistische en populistische bewegingen in Europa en daarbuiten.

Grants en subsidies

Het HERA-project '*Heritagization of Religion and Sacralization of Heritage in contemporary Europe*' (HERILIGION) ging op 1 september 2016 van start. Het project onderzoekt de spanningen en paradoxen die opkomen wanneer religieuze plaatsen, objecten en praktijken tot erfgoed gemaakt worden. Het onderzoek vindt plaats in Denemarken, Nederland, Polen, Portugal en het Verenigd Koninkrijk. Daarnaast worden in het onderzoek ook vergelijkingen opgenomen met ontwikkelingen in Azië, Afrika en Latijns-Amerika. Aan het Meertens Instituut werken Irene Stengs en Ernst van den Hemel, die als postdoc voor drie jaar op dit project is aangesteld, aan het Nederlandse deelproject '*The Dutch Passion for the Passion*'. In dit onderzoeksproject wordt de vererfgoedisering van passiespelen, zoals Bachs Matthäus Passion, de Passiespelen Tegelen, en het mediaspektakel 'The Passion' (EO/KRO) onderzocht.

Daarnaast ontving Peter Jan Margry een beurs als *Global Oregon Collaboration Scholar* van de University of Oregon in Eugene, OR. Promovendus Roger Wijenberg heeft een promotiebeurs van NWO toegekend gekregen, waarmee hij in staat is de komende vier tot vijf jaar onderzoek te doen naar fonologische veranderingsprocessen binnen het Maastrichts.

Onderzoeksgroep

Tot ons grote verdriet overleed prof. dr. Louis Peter Grijp in januari 2016. Hij verwierf internationale bekendheid als onderzoeker naar Nederlandse lied- en muziekcultuur en als musicus in het gezelschap Camerata Trajectina. Om hem te herdenken heeft het Meertens Instituut de jaarlijks terugkerende Louis Peter Grijp-lezing in het leven geroepen, die in mei 2016 voor het eerst gehouden werd.

Sjef Barbiers is benoemd tot hoogleraar Nederlandse Taalkunde in Leiden en verliet het Meertens Instituut aan het einde van het jaar. Herman Roodenburg, senior onderzoeker bij het Meertens Instituut en bijzonder hoogleraar Historische Antropologie en Etnologie van Europa aan de VU, ging eind november 2016 met pensioen. De etnologen namen afscheid van Roodenburg met het reeds genoemde internationale congres *The Secular Sacred, Emotions of Belonging and the Perils of Nation and Religion*, op 11 en 12 november 2016.

Het instituut werd verrijkt met twee jonge onderzoekers: Ernst van den Hemel en Folgert Karsdorp. Van den Hemel werkt sinds 1 september 2016 als postdoc in het reeds vermelde HERILIGION-project. Karsdorp was reeds als promovendus verbonden aan het Meertens Instituut. Hij promoveerde in december 2016 *cum laude* op het proefschrift *Retelling stories: a computational-evolutionary perspective* aan de Radboud Universiteit. Ook hij werkt sinds 1 september 2016 als postdoc-onderzoeker Nederlands lied aan het Meertens Instituut.

Op 13 september 2016 sprak Theo Meder zijn oratie uit aan de Rijksuniversiteit Groningen, getiteld: *De staart van de pauw. Onderzoek naar variatie en continuïteit in betekenis, vorm en functie van het volksverhaal*. Marc van Oostendorp is in 2016 benoemd tot erelid van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde.

TECHNISCHE ONTWIKKELING

De (inter)nationale infrastructuurprojecten waarvan het Meertens Instituut deel uitmaakt, zijn gericht op het beschikbaar maken van bronnen en data voor geesteswetenschappelijk onderzoek. Onderzoekers hebben via deze infrastructuur toegang tot grote verzamelingen digitale data en tot innovatieve en gebruiksvriendelijke applicaties voor de verwerking van deze data. Het Meertens Instituut bezit de status van CLARIN Center (*Common Language Resources and Technology Infrastructure*) en is geaccrediteerd met het *Data Seal of Approval*. Deze internationale erkenningen onderstrepen respectievelijk de kwaliteit van de technische onderzoeksinfrastructuur van het instituut en het commitment aan het leveren van hoogwaardig en betrouwbaar Research Data Management.

Het instituut was in 2016, mede door de erkende status als CLARIN Center en door de opgebouwde expertise binnen de technische groep, een aantrekkelijke partner in grote infrastructurele projecten als CLARIAH (*Common Lab Research Infrastructure for the Arts and Humanities*) en Nederlab. Nederlab is een webomgeving voor onderzoekers die zich bezighouden met historische ontwikkelingen in de Nederlandse taal, literatuur en cultuur. Onderzoekers hebben via Nederlab miljoenen pagina's Nederlandstalige tekst tot hun beschikking. Deze tekst kunnen ze met geavanceerde technologie doorzoeken en analyseren. Het Meertens Instituut is tevens penvoerder van Nederlab.

COLLECTIES

Nieuw onderkomen voor Meertenscollecties en bibliotheek

Voor de bibliotheekafdeling van het Meertens Instituut had de verhuizing naar de binnenstad grote gevolgen. Slechts een deel van de collectie kon ondergebracht worden op de zolder van het Bushuis, die nu dienst doet als bibliotheek en leeszaal. Het merendeel van de collectie is verhuisd naar het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis. De reden hiervoor is niet alleen ruimtegebrek, maar ook de klimaateisen die gesteld worden aan de collecties die het Meertens Instituut in zijn bezit heeft. In tegenstelling tot de zolder van het Bushuis werden op de Joan Muyskenweg de luchtvochtigheid en de temperatuur gereguleerd. In het IISG voldoen alle ruimtes ook aan de klimaateisen. De omvangrijke en unieke audiocollectie van het Meertens Instituut wordt in 2018 vanuit de oude locatie aan de Muyskenweg naar het IISG verhuisd.

COMMUNICATIE EN PR

De stem van onderzoekers van het Meertens Instituut wordt steeds vaker gehoord in de publieke media. Onderzoekers worden vaak gevraagd om uitingen van hedendaagse cultuur en taalgebruik in de samenleving te duiden. Wekelijks noteert de afdeling communicatie nieuwe media-aanvragen en -bijdragen, zoals interviews en columns in gedrukte media en online, tv-

optredens en deelname aan podcasts. Ook op eigen initiatief delen onderzoekers hun expertise met de samenleving; denk aan YouTube, blogs, vlogs en social media. Daarnaast worden onze onderzoekers uitgenodigd voor publieke debatten, lezingen en themameetings.

Het Meertens Instituut informeert geïnteresseerden via de website en een maandelijkse nieuwsbrief, die ca. 4.500 abonnees telt. Het instituut organiseert lezingen, workshops en conferenties voor vakgenoten en geïnteresseerden. Ook websites, tools en apps, en publicaties zoals de Nieuwjaarsreeks maken deel uit van de *public outreach* van het Meertens Instituut. Elk kwartaal stelt het instituut zijn muren beschikbaar voor een op de onderzoeken afgestemde tentoonstelling, die voor alle bezoekers toegankelijk is. Bovendien opent het instituut regelmatig zijn deuren voor rondleidingen.

Enkele hoogtepunten:

Wilhelmus

In de zomer van 2016 zijn onderzoekers van het Meertens Instituut met collega's uit Utrecht en Antwerpen door het gebruik van moderne computeranalyses een mogelijke auteur van het Wilhelmus op het spoor gekomen. Om de auteur te achterhalen, zochten onderzoekers met nieuwe computertechnieken in een groot tekstcorpus naar overeenkomsten van het Wilhelmus met andere teksten. Men keek bijvoorbeeld naar metrum, woordpatroon en stijl. De kandidaat die volgens de computer de beste papieren in huis heeft is Petrus Datheen (1531-1588), en niet de gedoodverfde Filips van Marnix van Sint-Aldegonde. Deze ontdekking zorgde voor een golf van publieke aandacht.

Media benaderden het Meertens Instituut opnieuw om de niet aflatende Zwarte Piet-discussie te duiden.

Louis Peter Grijp-lezing

Ter nagedachtenis aan Louis Grijp wordt vanaf 2016 jaarlijks de Louis Peter Grijp-lezing georganiseerd. De eerste Louis Peter Grijp-lezing *Wilhelmus, Wilhelmi: met de computer op zoek naar de auteur van het Nederlandse volkslied*, werd verzorgd door onderzoeker Mike Kestemont (Universiteit Antwerpen). Het onderzoek naar de auteur van het Wilhelmus is in hetzelfde jaar uitgebreid beschreven in het zogenoemde nieuwjaarsboekje, de nieuwjaarsuitgave 2016/2017 van het Meertens Instituut.

WETENSCHAPPELIJKE OUTPUT

Zie bijlage